

Om dateringen af Slesvig byret

De middelalderlige byretter, eller stadsretter som de ofte benævnes, var lovgivninger, der styrede den enkelte købstads interne forhold. Det var et begrænset sæt af regler, i de tilfælde, hvor de ikke rakte, blev de suppleret af landskabslovene, i Slesvigs tilfælde Jyske Lov. En byret kunne indeholde alt fra strafferet til regulering af handelslivet og redegørelse for borgernes forpligtelser over for konge, hertug eller biskop.

Slesvig byret er vores ældst kendte byret. Den ældste kilde til loven er dog langt yngre end loven selv. Vi har ikke overleveret et håndskrift af den oprindelige tekst fra selve Slesvig. Horsens kopierede på et tidspunkt i 1200-tallet retten ord for ord, men heller ikke herfra er teksten blevet overleveret. I 1317 tilstod kongen så Æbeltoft sin egen byret, og byen fik den leveret fra Horsens. I et håndskrift fra 1300-tallet, der kan være det originale, ledsager byrådet i Horsens afskrivningen med forsikringen om, at man i Horsens ikke havde rettet så meget som et komma i den oprindelige slesvigske lov. Den overleverede version, tilgået Æbeltoft fra Horsens, er det første, og eneste, kendte håndskrift af Slesvigs byret i dens oprindelige latinske version. Der er senere tilkommet plattyske oversættelser, som i visse tilfælde afviger fra den latinske version. Afvigelserne er interessante i mange sammenhænge, men ikke i denne, der handler om, hvor langt man kan datere byretten tilbage i tid.

Købstæderne foretrak i almindelighed at kopiere lovtekst frem for at opfinde den dybe tallerken selv. I det sydjyske kopierede nogle byer i større eller mindre grad byretten fra Lübeck. Resten af de jyske købstæder kopierede gerne Slesvigs byret. I Skåne tog byerne alle afsæt i den skånske birkeret, og i senmiddelalderen kopierede de sjællandske købstæder som regel den sene københavnske byret. I nogle tilfælde blev retten overtaget ordret. Sådan var det som nævnt i tilfældet med Slesvig byrets vandring til Horsens og videre til Æbeltoft. Afskrivningen er så loyal, at Æbeltofts byret indeholder henvisninger til den slesvigske hertug og til slesvigske lokaliteter.

Hermed får vi givet en mulighed for at datere Slesvig byret, der som nævnt må være ældre end 1317. Hvor meget ældre er imidlertid vanskeligt at afgøre. Tidligere dateringer til anden halvdel af 1200-tallet synes forladt nu. Poul Jhs. Jørgensen daterede den i sin tid til før 1241, måske omkring 1200. Omtrent samme datering giver den store kender af vore byretter, Grethe Jacobsen, i Den store Danske (webudgave 2021). På Wikipedia møder man, alt efter hvilket opslag man søger i, hhv. datering omkring 1200 og 1146/57. Det sidste årstal er der god grund til at fremhæve.

Dateringerne til første halvdel af 1200-tallet må henvise til, at på denne tid forelå loven i den form, hvori vi møder den i håndskriftet fra Æbeltoft. Der er imidlertid dele af loven, der er ældre. Det fremgår allerede af byrettens indledning:

[Lovens] første ophavsmand var Sven, danernes konge, som blandt byens øvrige friheder og forbedringer anerkendte og tilstod, at

Den sidste kong Sven i landet var Sven Grate, der kaldte sig konge fra 1146 til 1157. Før ham var der to mere, Sven Tveskæg (- 1014) og Sven Estridsen (1047-76). Da Slesvig tidligst afløste Hedeby som købstad omkring midten af 1000-tallet, synes Sven Tveskæg ikke at være en mulighed. Slesvigrettens §31 synes til gengæld at pege entydigt mod Sven Grate:

Endvidere skal man vide, at kong Sven nådigt i overensstemmelse med sin salig forfader, kong Eriks bede har bifaldet de 80 mark [Evt. "på min salig forfader kong Eriks forbøn.."], og at han er gået ind på fire andragender fra Slesvigs side. ...

Af de tre konger er det kun Sven Grate, der havde en kongelig forfader ved navn Erik, så sagen synes klar. De fire privilegier og forordninger i §31 må være givet af Sven Grate. Således er stykket da også dateret i Otto Mørkholms samling af kilder til dansk møntvæsen samt i Diplomatarium Danicum.

Michael Gelting er imidlertid i sit bidrag til antologien "Svend Estridsen" fra 2016 nået til en anden konklusion. Han vil datere de ældste stykker i loven til Sven Estridsen snarere end Sven Grate. Gelting fremfører en række argumenter, det vigtigste er naturligvis at forklare hvordan Sven Estridsen kunne have en forfader ved navn kong Erik. Gelting fremhæver rimeligt nok det usandsynlige i, at Sven Grate, eller nogen som helst anden, som barn eller ung skulle have modtaget en anmodning fra sin far eller bedstefar om som voksen at give Slesvig nogle privilegier. Derudover bygger argumentationen på, at teksten tydeligt nok er blevet forvansket gennem de mange afskrivninger. Gelting hævder, at ordet forfader i teksten, latinsk *attavus*, må være en af flere forvanskninger, og at der i den oprindelige tekst snarere har stået efterkommer. Desværre fremgår det ikke tydeligt af Geltings beskrivelse, hvordan det kom dertil. Og slet ikke hvordan en oprindelig teksts eventuelle "efterkommer" er blevet til en "forfader".

Geltings øvrige argumenter er besnærende, men på ingen måde bindende. Han fremhæver en bestemmelse om "laghkøb" i §29 som værende en ældre bestemmelse. Her er laghkøbet en afgift som byens gæster skal betale for at sikre, at arven efter dem tilfalder deres (udenlandske) slægtninge. Gør de det ikke, tilfalde arven kongen. I senere byretter brugt man betegnelsen arvekøb, og her er det muligt for arvingerne posthumt at betale denne arveafgift. Dermed vurderer Gelting, at stykket om laghkøb må have en betydelig ælde.

I samme paragraf defineres "gæsterne", det skal forstås som de fremmede eller udlændinge, frisere, saksere, islændinge og bornholmere er udtrykkelig nævnt. Gelting anser at omtalen af frisere, saksere og islændinge som typiske udlændinge må være fra før 1200. Det hjælper os dog ikke til at afgøre om kong Sven er Grate eller Estridsen. Det gør derimod bornholmerne. Med en datering af Bornholms indlemmelse i riget til omkring 1100 kan Gelting datere omtalen af bornholmere som fremmede til før dette år.

Et sidste argument tager udgangspunkt i et afgiftsbeløb, der nævnes i en senere, plattysk udgave af loven, et beløb på 4 skilling 2 penninge i lybsk mønt, i alt 50 penninge. Gelting finder beløbet 4 skilling og 2 penninge umage, og han antager, at det er en senere omskrivning af et beløb angivet i 50 penninge, et beløb der må være sat på en tid, hvor man brugte titalssystemet i dansk møntvæsen. Det gjorde man ifølge Gelting netop indtil slutningen af Sven Estridsens regeringstid, hvor man overgik til det kontinentale system med 20 penninge på en skilling og 12 skilling på et pund. Jeg må indrømme, at jeg ikke kan finde et eneste validt holdepunkt i dette postulat, som jeg vil kalde det. Dansk mønt var, så langt tilbage vi har kilder til det, udmålt i mark, øre, ørtug og penninge i forholdet 1:3:8:10. Det var også dette forhold man brugte ved vejede ædelmetaller, og fund af vægtlodder peger på, at man brugte samme mål i forhistorisk tid. I Danmark som i resten af Skandinavien. Jeg har aldrig hørt, at der skulle ligge et titalssystem bag dansk udmøntning, ligesom vi ikke i 1000-tallet overtog et system med pund, skilling og penninge i forholdet 1:12:20.

Dermed kan man sammenfattende sige, at Geltings argumenter for en datering af de ældste stykker til Sven Estridsens tid hviler på et spinkelt grundlag. Men et afgørende stykke i lovens §31, som Gelting ikke har medtaget, viser definitivt hen til Sven Estridsen frem for Sven Grate. Stykket handler om byen Slesvigs ret til, under ansvar, selv at styre sin udmøntning:

Det andet [andragende] er, at byens sølv mønt skal være i slesvigernes magt, og det skal stå til deres afgørelse, hvordan den skal være, dog på det aftalte vilkår, at der ikke må ismeltes mere end én ørtug kobber i hver mark.

En ørtug var 1/24 af en mark, så bestemmelsen siger altså, at mønten skulle være af så godt som rent sølv. Det placerer bestemmelsen til at være senest fra Sven Estridsens tid.

Det middelalderlige danske møntvæsen gennemlevede to faser frem til udmøntningens sammenbrud i 1330erne. Sølv mønten, som var den mønt man producerede, var i den første fase omtrent så lødig, som datidens teknik tillod. Den cirkulerede lige så vel uden for som inden for landets grænser, den kunne på

grund af sin lødighed bruges universelt som vejet sølv. Det kongelige stempel på mønten må nærmest anses for en lødighedsgaranti. På et tidspunkt indførtes en blivende møntreform, man fristes til at kalde det en revolution. Nu var en ny udmøntning ikke blot en udvidelse af pengemængden i omløb, ved en ny udmøntning blev den gamle mønt inddraget ved en tvungen pengeombytning. Efter ombytningen var det kun tilladt at bruge den nye mønt, hverken udenlandsk mønt eller gammel dansk mønt var gangbar. Kongen tiltog sig dermed kontrol over pengeomløbet, landet var nødt til at bruge hans mønt uanset dens kvalitet.

Dette skift kan dateres til anden halvdel af 1000-tallet, og numismatikerne hælder til, at det skete i de sidste år af Sven Estridsens regeringstid. Tvangsombytningen gav kongen mulighed for at skaffe sig en solid ekstraintægt ved at forringe den ny mønts lødighed i forhold til den eksisterende, det var nærmest en indbygget del af systemet, måske selve formålet. Hvor mønten frem til 1070 var stabil og omtrent fuldt lødig, faldt lødigheden næsten konstant herefter, indtil man i 1330erne nærmest slog rene kobbermønter. Under kong Niels var møntens lødighed faldet til 75%, under Erik Emune til 50%, under Valdemar d. Store til knap 40%.

Bestemmelsen om møntens renhed må derfor nødvendigvis stamme fra den første fase. Den ville være aldeles meningsløs på Sven Grates tid, hvor man allerede længe havde iblandet mere end 50% kobber i sølvet. Den kong Sven, som bestemmelsen tillægges, må derfor være Sven Estridsen.

At ikke alle byrettens bestemmelser stammer fra før møntreformen fremgår til gengæld af lovens næste paragraf. Her tildeles et honorar udtrykkelig i "ny mønt", og der skelnes mellem betalinger i sølv og i penge. Begge dele ville være unødvendigt at angive, hvis såvel den gamle som den nyslåede mønt var en fuldt lødig sølv mønt.

Dateringen af byrettens møntbestemmelse til Sven Grates tid eller senere har altid givet hovedbrud. Jeg har ligefrem fornemmelsen af, at numismatikerne, lige som jeg selv, har haft en vis berøringsangst over for kildestykket. Det er en stor befrielse, at Michael Gelting har påvist muligheden for at tilbagedatere også dette stykke, hvorved tolkningen af det falder på plads. Heraf følger, at også de andre stykker, der omtaler kong Sven, må henvise til Sven Estridsen.

* * *

Kilder og litteratur

Lovteksten er udgivet i Kroman, Erik: Danmarks gamle Købstadslovgivning, bd. 1, 1951, s. 3-17

Erik Menveds privilegium til Æbeltoft er udgivet i Diplomatarium Danicum, 2.rk., bd. 7, nr 503

Følgebrevet fra borgerne i Horsens, s.s., nr 504

Stykket om møntprivilegiet er desuden gengivet i Mørkholm, Otto.: Kilder til Danmarks møntvæsen i middelalderen, Nordisk numismatisk Årsskrift, 1955, s.1-72, nr. 10

Dateringer og drøftelse af byretten ud over kommentarerne i Kromans udgivelse:

Gelting, Michael H.: Kong Svend, Slesvig Stadsret og arvekøbet i de jyske købstæder: Spor af Danmarks ældste købstadsprivilegier, i Svend Estridsen (red. Lasse C.A. Sonne & Sarah Croix), 2016, s. 195-216

Jacobsen, Grethe: Dansk købstadslovgivning i middelalderen, Historie, Jyske samlinger, Ny rk. 19, 1992, s.393-439

Jørgensen, Poul Johs.: Dansk retshistorie, Kbh. 1940,

Fremstillinger af det middelalderlige danske møntvæsen:

Bendixen, Kirsten: Mønternes funktion i Danmark ca. 1075 til ca. 1300, Fortid og Nutid, 27, 1977-78, s. 4-20

Grinder-Hansen, Keld: Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340, 2000

Gullbekk, Svein H.: Myntforringelse i Danmark og indførelse af monopolmynt under Sven Estridsen (1047-74), Nordisk numismatisk Årsskrift, 1994-96 (2000), s. 111-29

Jensen, Jørgen Steen m.fl.: Danmarks middelalderlige skattefund c.1050 - c.1550, bd. 1, 1992, s. 87-92

Moesgaard, Jens Christian: Udbredelse af reguleret møntøkonomi i geografisk perspektiv ca 600 - ca 1150, Hikuin, 35, 2008, s. 133-50